

Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Priručnik
za Bosnu i Hercegovinu

Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje:
Priručnik za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevo, 2016.

Edicija Ljudska prava

Ediciju uređuje: Emina Bošnjak

Knjiga broj 45

naslov: Razumijevanje krivičnih djela
počinjenih iz mržnje: priručnik za
Bosnu i Hercegovinu

priređio/la: Jozo Blažević, Vladana Vasić
prelom_naslovnica: Dina Vilić
izdavač: Sarajevski otvoreni centar
za izdavača: Saša Gavrić

Kingdom of the Netherlands

КОАЛИЦИЈА ЗА БОРБУ ПРОТИВ ГОВОРА МРЉЕЊЕ И ЗЛОЧИНА ИЗ МРЉЕЊЕ
КОАЛИЦИЈА ЗА БОРЕУ ПРОТИВ ГОВОРА МРЉЕЊЕ И ЗЛОЧИНА ИЗ МРЉЕЊЕ
COALITION FOR COMBAT AGAINST HATE SPEECH AND HATE CRIME

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

Ovaj dokument je originalno objavio Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) 2010. godine kao „Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje: Priručnik za Bosnu i Hercegovinu“.

Ovaj prevod je dopunjen materijalima koje je pripremio Sarajevski otvoreni centar, a čija je autorica Vladana Vasić. Mišljenja i informacije sadržane u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno politike i poziciju ODIHR-a.

Razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje:
Priručnik za Bosnu i Hercegovinu

Sarajevo, 2016.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

343.4(497.6)(035)

RAZUMIJEVANJE krivičnih djela počinjenih iz mržnje : priručnik za Bosnu i Hercegovinu / [priredio/la Jozo Blažević, Vladana Vasić]. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar, 2016. – 28 str. ; 20 cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog otvorenog centra ; knj. 45)

ISBN 978-9958-536-44-1

COBISS.BH-ID 22880774

Sadržaj

UVOD	6
1. ŠTA JE TO KRIVIČNO DJELO POČINJENO IZ MRŽNJE?	7
1.1. <i>Krivična djela počinjena iz mržnje u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine</i>	8
1.2. <i>Motivi krivičnih djela počinjenih iz mržnje</i>	9
1.3. <i>Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje</i>	12
2. ZAŠTO SE KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE TREBA BAVITI NA DRUGAČIJI NAČIN U ODNOSU NA OSTALA KRIVIČNA DJELA?	16
2.1. <i>Kako prepoznati krivično djelo počinjeno iz mržnje?</i>	17
2.2. <i>Ratni zločini i krivična djela počinjena iz mržnje</i>	18
3. ULOGA INSTITUCIJA U SUZBIJANJU I RASVJETLJAVANJU KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE	19
3.1. <i>Međunarodni i regionalni standardi</i>	19
3.2. <i>Policija i pravosuđni organi</i>	20
3.3. <i>Reakcija lokalnih organa vlasti</i>	21
4. DODATNE MJERE SUZBIJANJA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE	24
O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU	27

UVOD

Krivična djela počinjena iz mržnje su djela zasnovana na predrasudama. Ova djela dešavaju se posvuda; nijedno društvo nije otporno na posljedice predrasuda i netrpeljivosti. Pojedina krivična djela počinjena iz mržnje nose sjeme mogućih sukoba, s obzirom na to da mogu eskalirati, kako u broju, tako i u stepenu nasilja. Ako se prepoznaju kao takva, i ako se poduzmu odlučne mjere, krug nasilja se može zaustaviti.

Ova brošura ima za cilj da pomogne policiji i tužiocima, teljkama, zakonodavcima, kama, lokalnim organima vlasti i organizacijama civilnog društva da bolje razumiju problem krivičnih djela počinjenih iz mržnje. U brošuri se pojašnjava značaj koji imaju krivična djela počinjena iz mržnje i predlaže kako vlasti i zajednice mogu spriječiti i bolje odgovoriti na krivična djela počinjena iz mržnje.

Ovaj priručnik je prvobitno pripremio Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), u suradnji sa Misijom OSCE-a u BiH. Nasrin Khan, stručni konsultant za zakonodavstvo o krivičnim djelima počinjenih iz mržnje je koautor ovog materijala. Ovaj materijal ne predstavlja sveobuhvatan vodič za krivična djela počinjena iz mržnje. Za one koji su zainteresirani za dodatne informacije, ODIHR-ov informativni sistem o toleranciji i nediskriminaciji (<http://tandis.odihr.pl/>) sadrži različite instrumente i specijalizirane vodiče na različitim jezicima o ovom pitanju.

Materijal koji je prvobitno pripremio Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), u suradnji sa Misijom OSCE-a u BiH, dopunjen je materijalom čija je autorica Vladana Vasić, programska koordinatorica i pravnica Sarajevskog otvorenog centra.

1. ŠTA JE TO KRIVIČNO DJELO POČINJENO IZ MRŽNJE?

Krivična djela počinjena iz mržnje opisuju se kao krivična djela motivirana netrpeljivošću prema određenim grupama u društvu.

Krivična djela počinjena iz mržnje podliježu sljedećim kriterijima:

- djelo počinjeno iz mržnje mora biti propisano kao krivično djelo u krivičnom zakonu;
- krivično djelo počinjeno iz mržnje mora biti motivirano predrasudom.

Motivirano predrasudom znači da je počinitelj izabrao žrtvu krivičnog djela na osnovu zaštićenih karakteristika.

Žrtva može biti jedna osoba, više osoba ili imovina, koja se dovodi u vezu sa grupom koja dijeli zaštićene karakteristike.

Zaštićena karakteristika je temeljna ili glavna karakteristika koju dijele članovi ce grupe, kao što je rasa, vjeroispovijest, nacionalna ili etnička pripadnost, jezik, seksualna orijentacija, spolne karakteristike ili rodni identitet.

$$\begin{array}{c} \text{KRIVIČNO DJELO} \\ + \\ \text{PREDRASUDA KAO MOTIV} \\ = \\ \text{KRIVIČNO DJELO POČINJENO IZ MRŽNJE} \end{array}$$

Krivično djelo počinjeno iz mržnje nije uvjetovano time da počinilac_teljka osjeća mržnju. Umjesto toga, ono zahtijeva da je krivično djelo motivirano predrasudom. Predrasuda znači da osoba ima stereotipna predubjeđenja prema nekoj osobi ili grupi. Pošto su ova krivična djela počinjena zbog onoga što određena žrtva, žrtve ili imovina predstavljaju, počinilac_teljka ne mora imati nikakvih osjećaja prema pojedinačnoj žrtvi.

Primjer

Tinejdžeri se upute ka jevrejskom groblju, gdje sruše nekoliko nadgrobni spomenika, a na ostalima sprejem iscrtaju kukaste križeve. Nadgrobni spomenici su nasumice izabrani.

Ovo je krivično djelo počinjeno iz mržnje; grafiti su dokaz predrasude, kao motiva, iako mržnja počinilaca nije usmjerena prema nekoj određenoj osobi.

1.1. Krivična djela počinjena iz mržnje u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

Pojedini krivični zakoni u Bosni i Hercegovini sadrže ograničeni broj odredaba, koje propisuju strožije kažnjavanje za krivična djela motivirana predrasudom. Primjena ovih odredaba je nedosljedna i relativno rijetka.

Naprimjer, krivični zakoni Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) i Brčko distrikta BiH, neka krivična djela, kao što su: ubistvo, silovanje, teška tjelesna ozljeda, terete kao teži oblik djela, kada su izvršena na osnovu predrasuda. Krivični zakon FBiH također uključuje otežavajuću oklonost za krivično djelo oštećenja tuđe imovine.

Veliki broj zakona o javnom redu i miru na kantonalnom nivou također uključuje prekršaje zbog vrijeđanja na nacionalnoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, koja su kažnjiva novčanom kaznom.

Krivični zakoni FBiH, Republike Srpske i Brčko distrikta BiH također uključuju odredbe o izazivanju nacionalne, rasne ili vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti.

1.2. Motivi krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Svako može biti žrtva krivičnog djela počinjenog iz mržnje, iako su **žrtve najčešće članovi manjinskih zajednica**. Imovina, koja pripada ili se dovodi u vezu sa zajednicom, kao što su vjerski objekti, također je meta krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Sa svim krivičnim djelima počinjenim iz mržnje mora se postupati s podjednakom ozbiljnošću, bez obzira na to ko je žrtva, a ko počinitelj.

Identificiranje društvenih grupa prema kojima su najčešće usmjerena krivična djela počinjena iz mržnje, te određivanje zaštićenih karakteristika svakako je najvažniji dio borbe protiv ovakvih krivičnih djela, te osnova za donošenje odredbi kojima se ona regulišu.

Zaštićene karakteristike određuju se prema potrebama i specifičnostima društva i država u kojima se reguliše zločin iz mržnje, prilikom čega se u obzir uzimaju različiti faktori od najvidljivijih i najprimjetnijih karakteristika koje izdvajaju neku grupu osoba, do trenutnih dešavanja u društvu i dugotrajne neravnopravnosti i diskriminacije određenih društvenih grupa. Zakonima većine zemalja zaštićene su karakteristike kao što su rasa, nacionalnost, etnicitet, te religijska pripadnost, a veoma često se ovoj listi dodaju i invaliditet, spol, rod, seksualna orijentacija, spolne karakteristike i rodni identitet.

Počinitelji krivičnih djela iz mržnje ova djela izvršavaju na osnovu vlastite percepcije onoga što žrtve ili određena imovina predstavljaju. Tako se može desiti da ovo krivično djelo bude izvršeno na osnovu pogrešne **pretpostavke počinitelja o identitetu žrtve**. Prilikom regulisanja ali i procesuiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje bitno je eksplicitno naglasiti da motiv počinitelja može biti i stvarno i pretpostavljeno svojstvo žrtve, te da je za postojanje ovog djela bitna percepcija i počinitelja o žrtvi bez obzira da li ona zaista odražava identitet žrtve.

Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje mogu biti i osobe koje su **privatno ili profesionalno povezane s pojedincima kama ili grupom osoba koje počinitelj ka negativno percipira** zbog neke njihove karakteristike. Ovakva krivična djela često su usmjerena prema

građanima, članovima, civilnog društva i organizacijama koje podržavaju ili rade na ljudskim pravima marginaliziranih grupa.

Vrlo često motiv ovih krivičnih djela čini može činiti i **više od jedne zaštićene karakteristike**, npr. počinitelj_ka predrasude prema žrtvi može imati i na osnovu njene etničke ili nacionalne pripadnosti, i na osnovu vjere koju ona prakticira.

Krivično djelo učinjeno iz mržnje je svako krivično djelo kod koga je djelimična ili isključiva pobuda za izvršenje bila mržnja, odnosno netrpeljivost ili predrasuda prema oštećenom licu ili imovini, koja je zasnovana na njegovom stvarnom ili pretpostavljenom ličnom svojstvu, odnosno ličnom svojstvu lica sa kojim se oštećeni_a dovodi u vezu, kao što su nacionalna ili etnička pripadnost, boja kože, vjerska uvjerenja, spol, seksualna orijentacija, invaliditet, zdravstveno stanje, rodni identitet, spolne karakteristike, jezik ili neko drugo lično svojstvo.

Dakle **žrtva krivičnog djela počinjenog iz mržnje može biti svaka osoba ili grupa osoba koja posjeduje neku od navedenih zaštićenih karakteristika, ili je povezana s takvim osobama**. U cilju boljeg razumijevanja koje su to ranjive grupe koje se regulisanjem krivičnih djela pokušavaju zaštititi, neophodno je definisati navedene zaštićene karakteristike:

Rasa je okvirni pojam koji se koristi da obuhvati velika i rasprostranjena skupina ljudi sa zajedničkim precima, etničkim ili nacionalnim porijeklom, fizičkim sličnostima i bojom kože. Bitno je naglasiti da je rasa neprecizan društveni konstrukt koji nema uporište u naučnim saznanjima i istraživanjima.

Etnička grupa je društveno-definirana kategorija ljudi koji se međusobno identificiraju i od drugih grupa razlikuju po svojim karakteristikama kao što su religija, kultura, historija, porijeklo i jezik. Iako ponekada dolazi do preklapanja pojmova etniciteta i nacionalnosti, ova dva pojma treba razlikovati.

Nacionalnost u užem smislu podrazumijeva državljanstvo tj. pravnu povezanost pojedinca s određenom državom i ne ukazuje na njegovo etničko porijeklo, dok u širem smislu može biti pokazatelj povezanosti pojedinca_ke ili grupe pojedinaca_ki s nacionalnom grupom iz nekih drugih država.

Vjersko uvjerenje podrazumijeva set vjerovanja u vezi s ciljem, prirodom i svrhom nastanka svijeta i života, koja uključuju ritualne i ceremonijalne obrede kojima se vjera izražava, moralni kod ponašanja koji vjernike ce obavezuje, izgradnju vjerskih objekata, postojanje vjerskih redova i hijerahije, itd.

Jezik u smislu zaštićene karakteristike podrazumijeva sistem komunikacije koji se koristi u određenoj državi ili društvenoj grupi/zajednici.

Invaliditet je pojam kojim se označavaju oštećenja ili ograničenja aktivnosti i učešća. Oštećenje je problem u funkciji ili strukturi tijela; ograničenja aktivnosti su poteškoće s kojima se susreću pojedinci u izvršavanju zadatka ili radnji; dok je ograničenje učešća problem koji pojednici doživljavaju prilikom sudjelovanja u određenim životnim situacijama. Invaliditet nije samo zdravstveni problem, on je kompleksni fenomen koji ukazuje na odnos između tijela pojedinca_ke i društva u kojem on_a živi.

Zdravstveno stanje predstavlja odsutnost ili postojanje neke bolesti, kao i očekivano trajanje života, različite manifestacije bolesti uključujući različita ograničenja funkcionalnosti i kvaliteta života.

Spol je skup anatomskih, fizioloških i psiholoških karakteristike po kojima se među jedinkama iste vrste razlikuju muške, ženske i interspolne.

Spolne karakteristike mogu biti primarne i sekundarne. Primarne spolne karakteristike podrazumijevaju one s kojima se rađamo, dakle hromosome, spolne hormone, spolne žlijezde, te vanjske i unutrašnje genitalije. Sekundarne spolne karakteristike podrazumijavaju one koje su vidljive na tijelu i razvijaju se kasnije s dostizanjem spolne zrelosti kao što su razvoj grudi, rast dlaka na licu i tijelu, promjena glasa, itd. Spolne karakteristike obično se dijele na muške i ženske. Odstupanje spolnih karakteristika od tipične binarne podjele na muške i ženske naziva se interspolnost i ona može imati različite oblike.

Rod je društveni konstrukt kojim se obuhvataju društveno prihvaćene i stvorene ideje i pretpostavke o muževnosti i ženstvenosti.

Seksualnom orijentacijom označava se fizička, romantična, duhovna

i emotivna privlačnost prema osobama istog, različitog ili oba spola. Seksualna orijentacija može biti heteroseksualna, homoseksualna ili biseksualna.

Heteroseksualnost je emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama suprotnog spola;
Homoseksualnost je emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama istog spola;
Biseksualnost je emotivna, seksualna, duhovna, romantična i/ili druga privlačnost prema osobama oba spola;
Aseksualnost je seksualna nezainteresovanost za druge osobe, koja ne isključuje emotivnu, duhovnu i druge privlačnosti.

Rodni identitet je dio ličnog identiteta i odnosi se na društvenu i ličnu percepciju svake osobe o pripadanju ili odstupanju (nepripadanju) od vlastitog biološkog spola. Rodni identitet se tiče samoidentifikacije svakog ljudskog bića i prevazilazi binarni koncept muškog i ženskog. Prema vlastitom doživljaju rodnog identiteta osobe mogu biti cisrodne i transrodne.

Transrodne osobe su osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na način drugačiji od uobičajenog izražavanja spola koji im je pripisan pri rođenju, i mogu se identificirati kao muškarci, žene, nijedno, oboje ili nešto drugo, a taj identitet ne mora biti usklađen sa njihovim spolom.

Cisrodne osobe su osobe čiji rodni identitet odgovara i zasniva se na njihovom biološkom spolu.

1.3. Žrtve krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Krivična djela počinjena iz mržnje u Bosni i Hercegovini najčešće su motivisana **etničkom, nacionalnom i/ili religijskom pripadnošću, te seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom** žrtve. Ova krivična djela često su usmjerena protiv sljedećih kategorija stanovništva:

Povratničkih zajednica

Povratnici ce se smatraju izbjeglice iz BiH ili raseljene osobe, državljani BiH iz inostranstva, koji su u procesu povratka ili su se vratili u svoje ranije prebivalište. Povratničke zajednice su, često, izolirane i ugrožene.

Krivična djela počinjena iz mržnje protiv ovih zajednica, šalju snažnu poruku netrpeljivosti i izazivaju veliki strah, te dodatno otežavaju proces asimilacije ovih osoba u sredinu u kojoj žive.

Zbog ranijih sukoba, te konflikata koji proizlaze iz nacionalnih, etničkih i vjerskih tenzija i netrpeljivosti, kao i diskriminacije koju trpe, pripadnici povratničkih zajednica mogu oklijevati da kontaktiraju ili se obrate policiji i drugim državnim institucijama zbog straha od ponovne viktimizacije.

Vjerskih i sakralnih objekata

Kao što su crkve, džamije i groblja, kao i privatne imovine povratnika ili članova manjinskih zajednica

Sakralni i vjerski objekti podrazumijevaju objekte namijenjene za potrebe obavljanja religijskih obreda, te smještaj religijskih dužnosnika.

Najčešći napadi na vjerske i sakralne objekte dešavaju se nad objektima vjerske zajednice koja je manjina na području gdje se napad desio. Napadi na ove objekte, ali i **privatnu imovinu članova manjinskih zajednica** jednako kao i napada na povratničke zajednice šalju poruke netrpeljivosti i ranjivosti, te pojačavaju atmosferu straha i produbljuju nepovjerenje između društvenih grupa.

Pripadnika_ca seksualnih i rodnih manjina

Pripadnicima seksualnih i rodnih manjina smatraju se one osobe čija je seksualna orijentacija drugačija od heteroseksualne i čiji rodni identitet ili spolne karakteristike ne odgovaraju društveno prihvaćenoj binarnoj podjeli na muško i žensko. Pripadnici ovih grupa posebno su ranjivi; napadi na njih često se dešavaju na javnim mjestima.

Napadi na ove osobe, zbog diskriminacije i opresije koju su trpile kroz historiju, te neravnopravnog položaja u kojem se nalaze i netolerantnog stava bh. društva, doprinose zatvorenosti i nepovjerenju zajednice u državne institucije, te neprijavlivanju krivičnih djela. Stigma koju ove osobe trpe u društvu dodatno otežava njihovu komunikaciju i ostvarivanje kontakta s državnim institucijama zbog potencijalnih negativnih posljedica koje dodatno autiranje može imati na njihov život (veću vidljivost, odbacivanje sredine, porodice, prijatelja, diskriminaciju na radnom mjestu, nasilje). Autiranje (coming out) podrazumijeva javno i otvoreno istupanje i afirmisanja vlastite seksualne orijentacije

Pojam seksualne i rodne manjine obuhvata lezbejke, gej muškarce, biseksualne, interpolne i transrodne osobe.

Lezbejka je žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene.

Gej muškarac je muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo drugi muškarci.

Biseksualna osoba je osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

Interspolnim osobama smatraju se osobe čije spolne karakteristike, uključujući hromozome, gonade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podijele na muška i ženska tijela. Interspolne osobe, kao i muške i ženske osobe, imaju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U prošlosti ove osobe su često puta nazivane hermafroditima, ali se ovaj termin smatra diskriminatornim i medicinski potpuno neispravnim.

Transrodna osoba je ona osoba koja osjeća, preferira ili bira da predstavi sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje joj tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama muško i žensko, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodnost je dakle krovni termin koji, između ostalog, uključuje:

- *Transvestite_kinje* - osobe koje vole da nose odjeću drugog spola. Transvestitija, tj. preoblačenje, nije povezano sa seksualnom orijentacijom osoba koje se preoblače.
- *Cross dressing* - povremeno oblačenje odjeće koja je tradicionalno dodijeljena drugom spolu. Cross-dresser osobe su obično zadovoljne svojim pripisanim spolom, a odjeću suprotnog spola oblače iz nekih drugih razloga (vlastito zadovoljstvo, umjetničke svrhe, itd.).
- *Drag* - termin koji se odnosi na kostime i prurušavanje u odjeću drugog spola ili roda, koji obuhvata drag queens - muškarce koji simuliraju žene, i

- drag kings – žene koje simuliraju muškarce
- *Transeksualne osobe* - osobe koje imaju jasnu želju i namjeru da prilagode svoj spol svom rodnom identitetu, kao i osobe koje su djelomično ili potpuno modificirale (uključuje fizičke i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

Nacionalnih manjina

Prema Zakonu o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, nacionalnom manjinom se smatra dio stanovništva državljana_ki BiH koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne povijesti i drugih obilježja.

Ovim Zakonom predviđa se obaveza države da štiti ravnopravnost i ljudska prava: **Albanaca, Crnogoraca, Čeha, Italijana, Jevreja, Mađara, Makedonaca, Nijemaca, Poljaka, Roma, Rumuna, Rusa, Rusina, Slovaka, Slovenaca, Turaka, i Ukrajinaca**, ali i drugih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini.

Krivična djela počinjena iz mržnje prema nacionalnim manjinama često ostaju neprijavljena, zbog veoma prisutnih stereotipa i predrasuda koje dovode do njihovog nepovoljnog položaja. Ove društvene grupe često nemaju sredstava ili im je onemogućen pristup mehanizmima za zaštitu ljudskih prava, ili zbog prethodno doživljenog zlostavljanja, etničkog profiliranja i diskriminacije od strane različitih državnih službenika_ca nemaju povjerenja u državne organe. Također nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini susreću se s nizom poteškoća pri realiziranju svojih temeljnih ljudskih prava, posebno u oblastima stanovanja, privatnog vlasništva, zdravstvene zaštite, zapošljavanja i obrazovanja.

Kao i povratnici, i nacionalne manjine zbog ranijih negativnih iskustava s državnim institucijama, marginaliziranosti, netrpeljivosti i netolerantnosti bh. društva u odnosu prema ovim društvenim grupama, te diskriminacije koju trpe, mogu oklijevati da kontaktiraju ili se obrate policiji i državnim institucijama u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje, zbog straha od ponovne viktimizacije.

2. ZAŠTO SE KRIVIČNIM DJELIMA POČINJENIM IZ MRŽNJE TREBA BAVITI NA DRUGAČIJI NAČIN U ODNOSU NA OSTALA KRIVIČNA DJELA?

Krivična djela počinjena iz mržnje imaju **tendenciju rasta**:

S obzirom na to da počinitelji_ke smatraju da krivično djelo čine u ime cijele zajednice, oni osjećaju moralno opravdanje za svoja djela. Ukoliko ta zajednica ne kazni i ne osudi ova krivična djela na efikasan način, ovi_e i drugi_e mogući_e počinitelji_ke potaknuti su da nastave takve radnje, i time će se povećati broj krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Krivična djela počinjena iz mržnje imaju **tendenciju eskaliranja**:

Počinitelji_ke koji počine blaža krivična djela, a nisu uhvaćeni_e i zaustavljeni_e, često nastavljaju sa činjenjem težih krivičnih djela. Iz tog razloga, čak su i prekršaji počinjeni na osnovu predrasuda opasni i zahtijevaju odlučnu reakciju.

Krivična djela počinjena iz mržnje imaju **tendenciju stvaranja začaranog kruga**:

Ukoliko se žrtve i zajednice iz kojih žrtve dolaze, osjećaju nesigurno i nezaštićeno od državnih organa, vjerovatno će se osvetiti članovima_cama zajednice koju krive za napade. Ovo može dovesti do novih napada, stvarajući začarani krug, koji može dovesti do ozbiljnog društvenog kolapsa. Ovo je posebno izražena pojava u državama koje u svojoj historiji imaju zabilježene sukobe na nacionalnoj osnovi.

2.1. Kako prepoznati krivično djelo počinjeno iz mržnje?

Pokazatelji predrasuda su jedna ili više činjenica, koje ukazuju na to da je krivično djelo, možda, bilo motivirano predrasudom. Pokazatelji daju objektivne kriterije na osnovu kojih se cijeni vjerovatni motiv, ali nužno ne dokazuju da su akcije počinitelja_ki bile motivirane predrasudom. Pokazatelji predrasuda trebaju biti korišteni pri odlučivanju o tome treba li detaljnije istražiti poglede i motive počinitelja_ki.

Pokazatelji predrasuda su korisni policiji, tužiocima_teljkama i organizacijama civilnog društva pri analizi da li bi prijavljeno krivično djelo moglo biti krivično djelo počinjeno iz mržnje. Mnoge države i organizacije izradile su vlastite pokazatelje predrasuda. Pokazatelji motiva krivičnog djela mogu biti između ostalog i sljedeći:

Poimanje žrtve, odnosno svjedoka_inja

- Smatraju li žrtva ili svjedok_inja da je djelo bilo motivirano predrasudama?

Komentari, pismene izjave, geste ili grafiti

- Je li osumnjičeni_a davao_la komentare, pismene izjave ili geste u vezi sa zajednicom kojoj pripada žrtva?
- Jesu li na mjestu incidenta pronađeni crteži, oznake, simboli ili grafiti?
- Ako je cilj bila imovina, radi li se o objektu ili mjestu od vjerskog ili kulturnog značaja, kao što je historijski spomenik ili groblje?

Rasne, etničke, spolne i kulturološke razlike

- Razlikuju li se osumnjičeni_a i žrtva po rasnoj, vjerskoj ili nacionalnoj pripadnosti ili seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu?
- Postoji li u historiji zabilježen sukob između grupe kojoj pripada žrtva i grupe kojoj pripada počinitelj_ka?
- Je li žrtva pripadnik grupe koju brojčano značajno nadvladavaju članovi_ce druge grupe u području gdje se dogodio incident?
- Je li žrtva bila uključena u aktivnosti promoviranja vlastite grupe u trenutku incidenta?

- Je li djelo počinjeno na datum od posebnog značaja (naprimjer, vjerski ili državni praznik?)

Organizirane grupe

- Da li predmeti ili stvari, ostavljeni na mjestu incidenta, ukazuju na to da je krivično djelo počinila paravojna ili ekstremistička nacionalistička organizacija?
- Postoje li dokazi da je takva grupa aktivna u okolini (na primjer, poster, grafiti ili leci)?

Raniji zločini počinjeni iz predrasude/incidenti

- Jesu li su se u istom području već dešavali slični incidenti? Ko su bile žrtve?
- Jesu li žrtvi upućivana pisma ili telefonski pozivi uznemiravajućeg sadržaja ili uvrede u vezi sa pripadnošću određenoj grupi ili članstvu u toj grupi?
- Je li žrtva u mjestu ili u blizini mjesta, koje se obično dovodi u vezu, ili u kojem se kreće određena grupa (na primjer, društveni dom ili džamija, crkva ili drugi vjerski objekti)?

2.2. Ratni zločini i krivična djela počinjena iz mržnje

Ratni zločini često su kao i krivična djela počinjena iz mržnje započeti zbog postojanja predrasuda. Međutim, s obzirom na to da ratni zločini predstavljaju povredu međunarodnog prava i predmet su zainteresiranosti cjelokupne međunarodne zajednice, oni ne potpadaju pod krivična djela počinjena iz mržnje. Postupci protiv ratnih zločinaca_ki često se vode pred međunarodnim ili specijalnim sudovima.

Također je za određene ratne zločine potrebno dokazati posebne namjere (naprimjer, za genocid je potrebno dokazati namjeru da se uništi, u cjelini ili djelomično, određena grupa), ali je dokazivanje ovih namjera opsežnije od dokazivanja predrasuda potrebnih za krivična djela počinjena iz mržnje.

3. ULOGA INSTITUCIJA U SUZBIJANJU I RASVJETLJAVANJU KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE

3.1. Međunarodni i regionalni standardi

Postoji sveobuhvatan niz međunarodnih i regionalnih instrumenata, koji postavljaju jasne obaveze državama da reaguju na krivična djela počinjena iz mržnje.

Konvencija UN-a o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije zahtijeva da države provedu zakone kojima se kažnjavaju krivična djela koja su motivirana rasizmom. S obzirom na to da Bosna i Hercegovina stremi ka članstvu u Evropskoj uniji, Okvirna odluka Unije o rasističkom i ksenofobnom kriminalu također je relevantna. Okvirna odluka, usvojena 2008. godine, ima za cilj uspostavu jedinstvenog pristupa krivičnog zakonodavstva krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, uključujući otežavajuće okolnosti za motiv koji je zasnovan na predrasudama.

Države članice OSCE-a, uključujući Bosnu i Hercegovinu, preuzele su obavezu da osiguraju da njihovo zakonodavstvo bude odgovarajuće, da prikupljaju statističke podatke, da provode detaljne istrage i procesuiraju krivična djela počinjena iz mržnje, i da, po potrebi, vrše obuku vezanu za ovu problematiku.

U vezi s organima za primjenu zakona, Evropski sud za ljudska prava zauzeo je stav da države imaju pozitivnu obavezu da provedu detaljnu istragu o potencijalnoj rasnoj motivaciji u izvršenju krivičnih djela.

*U predmetu **Šečić protiv Hrvatske** navodi se:*

"...Državne vlasti imaju dodatnu dužnost da poduzmu sve razumne korake, kako bi raskrinkale bilo kakav rasistički motiv i utvrdile jesu li ili ne etnička mržnja ili predrasude mogle odigrati ulogu u tim događajima. Propustiti da se to uradi i postupati prema rasno motiviranom nasilju i brutalnosti jednako kao u predmetima koji nemaju rasne konotacije, značilo bi ne

vidjeti specifičnu prirodu tih djela, koja su posebno destruktivna u odnosu na temeljna prava.”

Angelova i Iliev protiv Bugarske (2005. godina)

Gospodin Angel Iliev je, 1996. godine, podlegao povredama nakon premlaćivanja i uboda nožem, koje mu je nanijela grupa tinejdžera. Napadači su uhapšeni u roku od nekoliko sati; priznali su da su bili u potrazi za pripadnikom romske zajednice da ga napadnu i izrazili su svoju mržnju prema Romima i drugim manjinama. Pet napadača terećeno je za “izuzetno okrutno huliganstvo i drskost”, međutim, ni devet godina nakon toga, nisu poduzete nikakve druge radnje da oni budu privedeni pred lice pravde. Evropski sud za ljudska prava zauzeo je stav da je Bugarska prekršila svoje obaveze i da je “potpuno neprihvatljivo” da, uprkos tome što su rasistički motivi počinilaca bili očigledni, ona nije uspjela ovaj predmet dovesti pred lice pravde na vrijeme.

3.2. Policija i pravosudni organi

U većini slučajeva nije potrebno dokazivati motiv kod počinjenog krivičnog djela. Pošto je motiv složeno pitanje, i s obzirom na ograničenost vrste dokaza koji se mogu koristiti u dokazivanju motiva, krivična djela počinjena iz mržnje zahtijevaju drugačiji pristup policije, tužitelja_ki i sudija_tkinja, u odnosu na druga krivična djela.

Policija: Policija mora biti u stanju prepoznati krivična djela počinjena iz mržnje. Kako bi efikasno provela istragu i prikupila podatke, neophodno je da se upoznaju s pokazateljima predrasuda koji su osnovno sredstvo za prepoznavanje motiva krivičnog djela. Prilikom saslušavanja počinilaca, potrebno je istražiti motiv. Mnogi počinioци ovih krivičnih djela otvoreno priznaju motiv, s obzirom na to da smatraju kako je njihovo ponašanje opravdano i kako ga odobrava zajednica.

Prikupljanje podataka o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje ključno je sredstvo za primjenu zakona. Ono omogućava organima vlasti da prepoznaju mjesta gdje se problemi nagomilavaju, kojim lokacijama može trebati veća zaštita kako bi se spriječila krivična djela u budućnosti, i kojim zajednicama je potrebno pružiti dodatnu pomoć.

Prikupljanje podataka osigurava kvalitetnije obavještajne podatke i omogućava odgovarajuću raspodjelu resursa.

Tužitelji_ke: Kada je to moguće, tužitelji_ke trebaju podnositi optužnice, u skladu s odredbama o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje (ako one postoje) u krivičnim zakonima. U svakom slučaju, bez obzira na to kako on bio beznačajan, tužitelji_ke trebaju klasificirati djelo kao teži oblik djela, ukoliko je motiv za počinjenje bila mržnja ili predrasuda. To treba rezultirati prikupljanjem i predstavljanjem dokaza o motivu na sudu, čak i kada krivični zakon ne propisuje teži oblik krivičnog djela. U odsustvu priznanja za počinjeno krivično djelo, tužitelj_ka može uzeti u obzir druge dokaze:

- krivična djela počinjena iz mržnje često prate vrijeđanja ili grafiti na mjestu izvršenja – ključni dokaz motiva;
- ukoliko muzika, literatura, internet stranice ili poruke na internetu, odjeća, nakit ili tetovaže počinitelja_ke ukazuju na članstvo u ekstremističkim grupama ili podršku takvim grupama, to je relevantan dokaz općih stavova počinioca;
- možda se počinitelj_ka ranije ponašao_la na sličan način, prema samoj žrtvi ili drugima.

Sudovi: Kada se krivično djelo počinjeno iz mržnje dokaže, izrečena kazna trebala bi biti strožija zbog motiva i eventualnog utjecaja koji je krivično djelo imalo, ne samo na žrtvu, nego i na zajednicu. Kako bi se povećao učinak ovakvog pristupa, sudija_tkinja bi, kod javnog objavljivanja presude, a i u samoj presudi, trebao_la navesti da je motiv doveo do izricanja strožije kazne.

3.3. Reakcija lokalnih organa vlasti

Organi vlasti u Bosni i Hercegovini ne prikupljaju podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Međutim, podaci kojima raspolažu organizacije civilnog društva i drugi promatrači_ce stanja na terenu ukazuju na to da problem postoji, ali ga organi vlasti ne prepoznaju i na njega ne reaguju.

Postoje značajne prednosti koje pruža efikasnija reakcija na krivična djela počinjena iz mržnje:

Rano upozorenje: Ozbiljni nasilni nemiri često su izazvani jednim malim incidentom, motiviranim predrasudama, što iznenađuje organe vlasti. Prepoznavanje i praćenje krivičnih djela počinjenih iz mržnje daje priliku organima za primjenu zakona da predvide izbijanje ozbiljnih incidenata.

Snažnije zajednice: Prepoznavanje i kažnjavanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje unapređuje nivo povjerenja u zajednicama koje su njima pogođene, jer se time povećava povjerenje u pravosudni sistem, i zajednice se osjećaju sigurnije.

Unapređenje obavještajnih aktivnosti: Kako se unapređuje povjerenje u policiju, tako se unapređuje nivo informacija i suradnja sa zajednicama koje su bile izložene krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Dobri odnosi u zajednici vode ka tome da više istraga bude uspješno okončano, ne samo u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje, nego i drugih pitanja u kojima policija treba pomoć zajednice. Postoji niz dobrih primjera koje lokalni organi vlasti mogu usvojiti:

- Hitno uklanjanje uvredljivih grafita. Ovo je mali, ali značajan korak ka unapređenju povjerenja u zajednici;
- Uspostava partnerskih odbora u zajednici, koji bi omogućili općinama i organima za primjenu zakona da se susretnu s predstavnicima građanskog društva i vjerskim zajednicama, te da razmijene informacije i razgovaraju o problemima;
- Kada se desi incident, za koji se sumnja da je počinjen na osnovu predrasuda, potrebno je osigurati da načelnici_ice općina i lokalni_e političari_ke mogu pružiti uvjerenja zajednici da će detaljna istraga biti provedena i da daju tzv. pozitivne izjave za javnost. Važno je prepoznati zabrinutost zajednice i pojasniti koje su radnje poduzete. Takve izjave shvataju se ozbiljnije, ukoliko postoji praksa rada s organizacijama u zajednici i uvažavanja njihovih stavova;
- Promocija školskih projekata, kojima se obrazuju učenici_ice o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i o borbi protiv mobinga motiviranog predrasudama. Ovo može činiti dio nastavnih sati tzv. građanskog obrazovanja, kao što su “udruživanje” sa drugim školama na lokalnom nivou ili u etnički raznolikim područjima, kako bi se organizirale zajedničke aktivnosti na istraživanju međusobnih predrasuda i iskustava;

- Sistematsko obrazovanje svih učenika_ca o predrasudama i netrpeljivosti. To se može postići ukoliko obrazovne institucije uvrste ovaj predmet i u nastavni plan i program pedagoških akademija.

4. DODATNE MJERE SUZBIJANJA KRIVIČNIH DJELA POČINJENIH IZ MRŽNJE

Za adekvatno procesuiranje počinitelja i ljki krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te sankcionisanje, ali i prevenciju ovih krivičnih djela, neophodno je da se pored adekvatne zakonske regulacije, izgrade mehanizmi suzbijanja ovih krivičnih djela, te poduzmu i druge mjere koje doprinose ovom cilju. Adekvatno izrađene i provođene politike na državnom, lokalnom, kantonalnom, entitetskim i nivou Brčko distrikta mogu imati pozitivan i dugotrajan učinak na adekvatno procesuiranje i suzbijanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

Da bi se osiguralo pravilno provođenje zakonskih propisa, te ostvario cilj posebnog normiranja krivičnih djela počinjenih iz mržnje, ali i poduzele mjere njihove prevencije potrebno je:

1. Organizovati specijalističke treninge i provesti detaljnu edukaciju službenika i službenica nadležnih institucija

Adekvatno prepoznavanje i razumijevanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje ključno je za njihovo blagovremeno i pravilno procesuiranje. Neophodno je provesti edukaciju službenika i službenica institucija u Bosni i Hercegovini o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje, stereotipima i predrasudama kao motivima izvršenja ovih krivičnih djela, te o postojećim propisima krivičnih zakona entiteta i Brčko Distrikta BiH i njihovoj adekvatnoj primjeni. Sveobuhvatna edukacija sudija i tkinja, tužitelja i ki, policijskih službenika i ica i državnih službenika i ica kojom bi se prikazao neravnopravan položaj i diskriminacija koju najčešće trpe pripadnici ce naročito ugroženih kategorija stanovništva, kao i specifični historijski i društveni uslovi koji su doveli do takvog položaja, doprinijela bi lakšem prepoznavanju uzroka i motiva krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te samim tim i rasvjetljavanju ovih krivičnih djela. Ovakva obuka dodatno bi senzibilisala i pripremila službenike i službenice za rad s žrtvama ovih zločina, koje nerijetko zahtijeva dodatno razumijevanje i naročito pažljivo postupanje zbog nepovoljnog položaja i okolnosti u kojima se žrtva nalazi.

2. Uvesti edukaciju o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje u nastavne planove i programe studija i obuka

Nastavni planovi i programi studija prava, kriminalistike, sigurnosti i sličnih studijskih grupa, kao i policijskih akademija trebali bi tematizirati i obrađivati krivična djela počinjena iz mržnje u okviru redovnog programa nastave, što bi doprinijelo stvaranju stručnog kadra koji već ima usvojena znanja koja može primijeniti prilikom prepoznavanja i rada na ovakvim krivičnim djelima. Obuka u krivičnim djelima počinjenim iz mržnje također bi trebala biti ugrađena i u obavezne programe obuke policijskih uprava (npr. permanentna edukacija unutar ministarstava unutrašnjih poslova) i obuke sudija_tkinja i tužitelja_ica u cilju unapređenja njihovog poznavanja ove oblasti i razumijevanja. Oblast krivičnih djela počinjenih iz mržnje također bi trebala biti zastupljena u programima ispita za prijem u službu u pravosudnim institucijama.

3. Izraditi smjernice i protokol o postupanju u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Kroz ove dokumente institucije i organi, koji sudjeluju u otkrivanju i procesuiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje i praćenju rezultata postupaka, obavezat će se na saradnju, kao i na saradnju s civilnim društvom, te jasno definisati njihovu ulogu u ovom procesu. U protokolu bi se, također, trebala odrediti jedinstvena podoznaka za krivična djela počinjena iz mržnje i obrazac za prikupljanje statističkih podataka o ovim djelima, koji bi primjenjivali pravosudni organi i ministarstva unutrašnjih poslova.

4. Obezbijediti efikasnu, brzu i nepristrasnu istragu u slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje

Naročito u slučajevima kada ih počine službenici i službenice koji se bave sprovođenjem zakona ili druga lica koja su postupala u službenom svojstvu.

5. Imenovati kontakt osobe za incidente povezane s mržnjom u svim policijskim stanicama

Preduzeti sve potrebne korake da službenici i službenice organa za sprovođenje zakona, uključujući i sudstvo, steknu znanja i vještine koje su im potrebne s ciljem senzibilizacije za rad sa žrtvama i obezbjeđenje adekvatne podrške žrtvama i svjedocima prilikom prijave ovakvih krivičnih djela i incidenata.

6. Prikupljati i analizirati podatke o prijavljenim i procesuiranim slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje.

U policijskim upravama, tužilaštvima i sudovima, trebali bi imati zasebne registre prijavljenih i procesuiranih krivičnih djela počinjenih iz mržnje o kojima bi na godišnjem nivou izvještavali državne i međunarodne institucije, ali i javnost.

7. Podići svijest među službenicima i službenicama javnih organa i institucija na svim nivoima

Ovim službenicima i službenicama, kao i članovima i članicama političkih stranaka, o njihovoj odgovornosti i potrebi suzdržavanja od svih izjava, pogotovo u javnosti, koje mogu biti shvaćene tako da daju legitimitet mržnji ili diskriminaciji, te o neophodnosti promovisanja tolerancije i poštovanja ljudskih prava svih građana i građanki.

8. Osigurati da zvaničnici_ ce vlada i parlamenata na svim nivoima u Bosni i Hercegovini javno osuđuju incidente

Osuđivanje incidenata koji se temelje na mržnji neophodno je kako bi se poslala jasna poruka građanima i građankama da se krivična djela počinjena iz mržnje neće tolerisati.

9. Informisati i podizati svijesti građana i građanki putem medija, institucija i obrazovnog sistema

Informisanje javnosti o pojmu i štetnosti poticanja na mržnju i krivičnih djela počinjenih iz mržnje, kao i sankcijama predviđenim za ta krivična djela koje bi se odvijalo putem javnih kampanja u medijima, javnom prostoru i kroz umjetnost.

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštivanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) osobe i žene kroz jačanje zajednice i građenje aktivističkog pokreta. SOC takođe javno promovise ljudska prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini.

U periodu 2007–2011. radili_e smo na različitim projektima vezanim za istraživanja iz oblasti političkih nauka, političku edukaciju, književnost, film, umjetničke promocije i međureligijsko obrazovanje, a da nismo imali jasno definisane programe, ured, niti zaposleno osoblje.

U 2011. otvorili smo prvi ured i prvi stalno zaposleni tročlani tim počeo je sa radom u Sarajevskom otvorenom centru. Od prvobitna tri (maj 2011. godine), broj članova_ica tima skočio je na 12 zaposlenika_ca (januar 2016. godine).

Sarajevski otvoreni centar je članica nekoliko lokalnih, regionalnih i međunarodnih mreža civilnog društva, vodi Inicijativu za monitoring EU integracije BiH, te je jedna od najaktivnijih članica Ženske mreže BiH.

Sarajevski otvoreni centar je osnivač i upravlja LGBTI web portalom lgbt.ba, bosanskohercegovačkim virtuelnim prostorom namijenjenom javnosti i LGBTI zajednici.

Ova publikacija izlazi u okviru edicije Ljudska prava koju objavljuje Sarajevski otvoreni centar. U ediciji Ljudska prava objavljujemo različite izvještaje, tekstove i publikacije koje se tiču ljudskih prava žena, lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba.

Sljedeće publikacije u izdanju Sarajevskog otvorenog centra tiču se krivičnih djela počinjenih iz mržnje:

Mariña Barreiro, Vladana Vasić, Jordan Maze, Saša Gavrić:

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini u 2013. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Dostupno na: <http://soc.ba/rozi-izvjestaj-godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-lgbt-osoba-u-bih-u-2013/>

Vladana Vasić, Saša Gavrić, Emina Bošnjak:

Rozi izvještaj. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini u 2014. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Dostupno na: <http://soc.ba/rozi-izvjestaj-godisnji-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-lgbt-osoba-u-bosni-i-hercegovini-u-2014-godini/>

Vladana Vasić (2014):

Homofobni i transfobni incidenti i zločini iz mržnje u Bosni i Hercegovini u periodu od marta do novembra 2013. godine.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Dostupno na: <http://soc.ba/homofobni-i-transfobni-incidenti-i-zlocini-iz-mrznje-u-bosni-i-hercegovini-u-periodu-od-marta-do-novembra-2013-godine/>

Vladana Vasić, Edina Sprečaković (2013):

Jednaka zaštita za različitost. Priručnik o postupanju u slučaju kršenja ljudskih prava LGBT osoba za policijske djelatnike_ice.

Sarajevo: Fondacija CURE, Fondacija Heinrich Boell – Ured u BiH, Sarajevski otvoreni centar.

Dostupno na: http://soc.ba/prirucnik-o-postupanju-u-slucaju-kršenja-ljudskih-prava-lgbt-osoba-za-policijske-djelatnike_ice/

Kingdom of the Netherlands

SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR

KOALICIJA ZA BORBU PROTIV GOVORA MŃIŠJE I ZLOČINA IZ MŃIŠJE
KOALICIJA ZA BORBŃU PROTIV GOVORA MŃIŠJE I ZLOČINA IZ MŃIŠJE
COALITION FOR COMBAT AGAINST HATE SPEECH AND HATE CRIME